

Nicolai Hartmann'ın Yeni Ontoloji Perspektifinden Ahlâkî Özgürlük Yorumu ve Kant Eleştirisi*

Ziya Yavuz**

Öz

Hartmann ahlâkî özgürlüğün açıklanmasında Kant'ın irade özgürlüğü hakkındaki görüşlerini eleştirirken aynı doğrultuda benzer bir yaklaşımla pozitif özgürlüğü (belirlenmemişlik/undeterminiert), negatif özgürlükten (özel tipte belirlenmişlik/plus determination) ayırmak suretiyle yeni bir özgürlük yorumuna ulaşmak istemiştir. O, aksiyolojik belirlenimin değer ilişkisinden yola çıkarak insanın, ontolojik belirlenmişliğini aksiyolojik açıdan aşabileceğini ve buna bağlı olarak da aşkın bir determinasyon formu içinde değer duygusuna dayalı olarak kendisine amaçlar koyabileceğini ve böylece özgür olabileceğini savunmuştur. Ayrıca o, Alman idealistlerinin özgürlük hakkındaki *mutlak tinin sonsuz etkinliği şeklindeki özgürlüğü bir geist varlığına bağlayan görüşlerine karşı özgürlüğü, hukuksal özgürlük, ahlaki özgürlük, bireysel özgürlük, içsel ve dışsal özgürlük, eylem ve irade özgürlüğü* gibi farklı boyutlarda ele alarak onu insana ait bir değer olarak görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hartmann, Etik, Antinomi, Determinizm, Özgürlük.

The Interpretation of Moral Freedom and a Critique of Kant from Nicolai Hartmann's New Ontology Perspective

Abstract

Hartmann, while criticizing Kant's views on freedom of will in the explanation of moral freedom from a similar perspective, he attempted to reach a new interpretation of freedom by separating positive freedom (undeterminiert) from negative freedom (special type determination / plus determination) with a similar approach. Hartmann argued that, starting from the value relation of axiological determination, human beings can transcend ontological determination in axiological terms and consequently, they can set goals for themselves based on the sense of value in a transcendent form of determination and thus they can be free. However, Hartmann referred freedom as such *legal freedom, moral freedom, individual freedom, internal and external freedom, freedom of action and will*, against the German idealists' views about freedom as the "eternal activity of the absolute spirit", which connects freedom to a Geist's being, taking it in different dimensions such as freedom of action and will alongside defining it as a value.

Keywords: Hartmann, Ethic, Antinomy, Determinism, Freedom.

*Bu makale yazarın "Alman İdealizminde Değerler Sorunu ve Nicolai Hartmann'ın Değerler Etiği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

**Dr. | ziyayavuz42@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-2066-6657
DOI: 10.36484/liberal.970382

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı:103, Yaz 2021, ss. 61-79.
Gönderim Tarihi: 12 Temmuz 2021 | Kabul Tarihi: 13 Eylül 2021

Giriş

Ahlaki Özgürlük Sorunu

Bilindiği gibi ahlaki özgürlüğün açıklanmasında felsefe tarihi boyunca biri determinizm ve diğeri indeterminizm olmak üzere iki karşıt görüş tartışma halindedir. İlk defa Kant bu iki ekstrem uç arasında bir çıkış noktası olarak kendi düalite görüşünden hareketle insanı bir yönüyle doğa belirlenimi altında bir varlık olarak nitelerken onu diğer yönüyle (ahlaki) özgür saymıştır. İşte Hartmann'ın *değerler etiği* bağlamında ahlaki özgürlük probleminde çıkış noktası, Kant'ın insanın kendi öz temelinde kurduğu bu ahlaki özgürlük anlayışıdır (Skirbekk, 2001: 366). Hartmann'a göre de insan Kant'ta olduğu gibi doğal yanıyla belirlenmiştir. Ancak aynı insanın bir de gerçek yaşantısında iyi ve kendisine faydalı olacağını düşündüğü ya da kendini mutlu hissetmesini sağlayan bir duyguyu davranışının ilkesi yapması ve ona göre davranması onun özgürlüğünün bir göstergesidir (Özlem, 2010: 42). Çünkü o, bir şey hakkında kendini kısıtlayan herhangi bir belirlenim olmadan karar vermiş ve seçimde bulunmuştur. Böyle olmakla birlikte bu durum insanın belirlenmemişliği anlamına gelmez. Çünkü insan bir davranışa yönelirken değerli bulduğu herhangi bir şeyi değer duygusu yoluyla ve özgür iradesiyle o davranışının determinantı yapabilir. Hartmann'a göre insanın bireysel değer duygusu ahlaki özgürlüğü mümkün kılan en temel ölçüttür. O'na göre Kant insandaki hangi yeteneğin özgürlüğün temeli olması gerektiği konusunda akli öne çıkarmasıyla yanılmıştır. İşte bundan dolayıdır ki Hartmann, Kant'ın özgürlük görüşünden hareket etmekle birlikte onun akla dayanan yasa görüşünden farklı olarak özgürlüğün değerlerin belirlenimi altında bir irade yoluyla gerçekleştirildiğini savunmaktadır (Mengüşoğlu, 2014: 334).

Ahlaki Özgürlüğün İmkânı

Hartmann'a göre ahlakilik, reel insan yaşantısında insanın en temel değeri olan kendi kişiliğinin ve onun duygulanım yoluyla elde ettiği değerlerin özgürce gerçekleştirilmesidir. Ancak bu gerçekleşme sırasında insanın doğası ile realitedeki olgular (fenomen) arasında birbiriyle çelişen/çatışan durumlar (situationen) vardır. Ona göre bu karmaşık durumları aşmanın tek geçerli yolu insanda hazır bulunan ve onun gerçek davranışını yönlendiren iradenin iki yönlü olarak etkin kılınmasıdır (Hartmann, 1949: 662). Buradan hareketle denilebilir ki ahlaki varlık olarak insan doğanın nedensellik yasalarını ve durumlardan doğan açmazları, kendini, özgür iradesiyle değer belirlenimi altına sokarak aşmakta ve böylece davranışını özgür kılmaktadır (Çüçen, 2012: 261).

Nitekim Hartmann'a göre realitedeki herhangi bir durum karşısında iradenin karar verme ve tavır alma edimi ile insanın davranışı, yönelimi ve tutumu aynı ahlaki değer ölçüsüne göreli ve aynı şekilde değer determinasyonu altında onun özgürlüğüne ilişkindir (Hartmann, 1949: 622). Bu demektir ki değerlerin yapısında reel olanı doğrudan ontolojik yasalar gibi determine etmeyen bilakis sadece olması gerekeni ifade eden, aktüel ve reel durumlarla her zaman örtüşmeyen bir özellik söz konusudur. O nedenle denilebilir ki insanın karar verme ve seçimde bulunma yeteneğinin edimselliği değere bağlı olmakla birlikte bu bağlanma ancak özgür irade ile gerçekleşmektedir.

Diğer taraftan Hartmann'a göre insan, olması gerekeni yaşama aktaran tek varlık olmasına rağmen eksik bir araçtır. İnsandaki bu tamam olmayış dünyada ona özgürlükle birlikte sorumluluk yükleyen ve onu üstün kılan bir niteliktir. Bu yüzdendir ki insan robot gibi belirli bir hareketi yapmaya zorlanamaz. Onun en azından prensip olarak hayır deme imkanı vardır (Hartmann, 1949: 624). Nitekim değer etiğinin kurucu filozoflarından Scheler de değerlerin gereklilik talebine karşı bu hayır deme prensibini insanın özgürlüğüne işaret eden bir özelliği olarak tanımlamıştır (Scheler, 1998: 83).

Burada insanın öyle veya böyle davranma imkanının irade ve ahlaki değer arasındaki ilişkiye göreli olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. Çünkü insanın temel tutumu ahlaki değere yönelik olduğundan insan aktüel bir karar aşamasında kendi özgürlüğünün bilincinde olarak hareket eder. Ancak Hartmann'a göre bu ilişkide doğru karar vermek özgür irade açısından her zaman mümkün olmayabilir. Çünkü bazı değerler, özellikle insanın kişiliğine ait olanlar iradi bir çabayla elde edilmezler. İnsan hazır bulunduğu kişilik değerini kendi iradesinin bir nesnesi yapmaz fakat buna rağmen onun gerçekleştirilme ve eksikliğinin giderilmesi sorumluluğunu taşır (Hartmann, 1949: 628). Burada Hartmann'ın iradeyi en başından insanın özgürlüğünü mümkün kılan bir yeteneği olduğunu kabul ettiğini belirtmemiz gerekiyor. Yani insan hangi değer duygusundan hareket ederse etsin ahlaki özgürlüğün mümkün olabilmesi için irade açısından özgür olmalıdır. Burada ahlaki özgürlüğün irade özgürlüğü ile ilişkisinin açıklanabilmesi için özgürlük kavramının farklı yorumlarına değinmemiz yerinde olacaktır.

Özgürlüğün Farklı Kategorileri, Ahlaki ve Hukuki Özgürlük

Ahlaki özgürlükle hukuksal özgürlüğün kategorik farklılığına işaret eden Hartmann'a göre kamusal alanda emir ve yasaklar koyan herhangi bir otoriteden izinli olmak (dürfen) ahlaki özgürlük olarak kabul edilemez. Ahlaki özgürlük izinli olmayı değil muktedir olmayı (können) ifade eder. Çünkü

ahlaki özgürlük değer belirlenimi altında insanın özgür iradesiyle hareket edebilmesidir. Zira irade özgürlüğü izinli olmanın değil muktedir olmanın özgürlüğüdür. O, insanın dışsal bir norm olan izinli olmaya tercih ettiği kendi ahlaki yeteneğidir (Hartmann, 1949: 639). İşte insanı ahlaki kılan da onun bu özelliğidir. Muktedir olma, sadece iradenin kendi özgürlüğü değil aynı zamanda iradenin bizzat gerçekleştirilmesidir.

Hartmann yukarıdaki kategorik yorumuyla irade özgürlüğünü soyut bir kavrama dönüştürerek ahlaki özgürlükle hukuksal özgürlüğü birbirinden ayırmaktadır. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için de özgürlüğün içsel ve dışsal yorumu üzerinde durmaktadır. O'na göre sadece davranış (eylem) özgürlüğü dışsal bir özgürlük değildir. İradeye de bu nitelik verilebilir. Burada özgür olmaktan kastedilen şey dışsal olayların akışından, durumlardan, olgulardan ve mevcut gerçek imkanlardan bağımsız olmaktır. Nitekim irade davranış özgürlüğünden farklı ve onun bağlı olduğu durumlardan bağımsız olarak serbestçe karar ve tavır alabilir. Bu demektir ki irade realitedeki bir olguyla sınırlanmış değildir. Ancak insanın bu olgusal çeşitlilik içinde gerçeği görememesi iradenin kendine dair özgürlüğünü de kısıtlar. Çünkü insanın kararları, hangi türden olurlarsa olsunlar mümkün olanların arasında bir sınırlılık ifade eder. O nedenle iradenin dışsal alanda özgür olduğunu savunmak ontolojik açıdan imkansızdır. Her ne kadar davranış özgürlüğü gibi sınırlı olmasa da irade yoluyla alınan karar yine de durumlardan ve gerçekte mümkün olandan bağımsız olamaz. Özgürlük geleceği önceden tasarlamayı, amaca yönelik yaratıcı eylemde bulunmayı ve değer gerçekleştirilmeyi ifade eder (Akarsu, 1994: 183). Bundan dolayıdır ki irade öngörüselleşmeli ve önceden hedefinin aracını düşünmeli ve sunulan imkanları değerlendirici olmalıdır. Çünkü gerçek irade mevcut durumlarda gelişir ve yapısına konu olan durumların içinde hareket eder ancak, ona bırakılan hareket alanı tabii ki sınırlıdır (Hartmann, 1949: 642). Ayrıca şu da belirtilmelidir ki insan irade kararında yaratıcı bir özgürlüğe sahiptir fakat bu yaratıcılık dünyanın gerçek akışı dışında gerçekleşen bir yaratıcılık değildir.

Diğer taraftan Hartmann'a göre burada, özgürlüğün dışsal belirlenmişliğe karşı sadece içte, tinsel yaşantıda mümkün olabileceği düşüncesi bizi tehlikeli bir yanılsamaya sürükler. Zira "iç" in dış dünya gibi kendi yasalılığı içinde bir akışı vardır (değerler alanının ontolojik yasalılığı). Böyle bir yasalılıktan dolayı dışsal özgürlük düşüncesi gibi içsel özgürlük kavramı da yanılsamadır. Çünkü içsel özgürlükten anlaşılan şey bir nevi içsel olayların akışından, duygulardan, heyecanlardan, tutkularından ve her türlü tinsel gücün geliş-gidişinden bağımsız değildir. Bu ise kabul edilemez. Burada gözden kaçan şey, tıpkı dışsal yaşantının belirlenmişliği gibi içsel yaşantının da belirlenmiş

olduğu gerçeğidir. İçsel olguların (fenomen) akışından bağımsız bir irade özgürlüğü düşünülemez (Hartmann, 1949: 643). Hartmann bunu şöyle ifade etmektedir:

(...) İradeyi bir etkiden kurtardığımızı düşündüğümüzde başka bir etkinin altında kalırız. Bütün etkileri ortadan kaldırdığımızı düşündüğümüzde iradenin belirlenmişliğini de bertaraf ederiz ancak gerçeklikte iradeyi yok ederiz. İnsan ondan bağımsız olmayı düşünmemeli, ona karşı sorumlu olmalıdır. O mümkün olduğunca iç olgulara hakim olmalı ve dışsal olaylarda yaratıcı olmalıdır. Onun özgürlüğü sadece, o daha başka belirlenmişliklere de sahip olduğundan, durumlar üzerinden alternatifler oluşturmaktır (Hartmann, 1949: 645).

O nedenle özgürlük negatif bir kayıtsızlık olarak görülmemelidir. Çünkü o, kendine özgü pozitif bir belirlenmişlik, iradeye ait bir determinasyon ve iradenin bir otonomisidir. Negatif özgürlük yani bir şeyden kesin olarak özgür olma düşüncesi kesinlikle yanlış bir özgürlük görüşüdür. Çünkü insan bir tercihte bulunurken her zaman kendi ahlaki bilincine bağımlı olarak hareket eder. Eğer irade bir şeyi seçmişse o kendisinin belirlenmişliğini gösterir. Seçim ediminin kendisi bizzat belirlenmişliktir. Özgür irade belirlenmiş irade demek değildir. Zira o bilinçli olarak kendisini belirlenim altına sokan ve bu haliyle seçimde bulunan bir iradedir (Hartmann, 1949: 646). Hartmann burada iradenin kendisini her şeyden bağımsız olarak değerlerin ideal alanında belirlenime sokmasını onun özgürlüğünün en geçerli imkanı olarak görmektedir. Buna bağlı olarak da irade özgürlüğünü konu edinen tarihteki iki ana akımı eleştirmektedir.

Determinist ve İndeterminist Yaklaşımların Tutarsızlığı

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Hartmann'a göre etik tarihinde ilk defa Kant bilinen özgürlük kavramını paradoksal bir şekilde *pozitif akılda özgürlük, özgürlükten doğan nedensellik ve yasa altında özgürlük* gibi kavramsallaştırmalar yaparak determinist ve indeterminist etiklerin özgürlük anlayışından ayırmıştır (Hartmann, 1949: 655). Kant'ın bu farklı yaklaşımı irade özgürlüğü konusunun yeniden değerlendirilmesinde ve farklı açılardan yorumlanmasında yol açıcı olmuştur. O'na göre nedensel ve amaçsal olarak önceden belirlenmiş bir iradenin varlığının kabul edilmesi insanı ahlaki açıdan sorumsuz kılacağı için kabul edilemezdir.

Zira yukarıda da değinildiği gibi Hartmann'a göre insanın ahlaki özgürlüğü onun ontolojik belirlenmişliğine artı bir determinant (plus Determination) eklenmek suretiyle elde edilebilir. O'na göre insan aksiyolojik açıdan belirlenmiş değildir. Ancak bu belirlenmemişlik durumu her şeyin tesadüfen

gerçekleştiği anlamına da gelmemektedir. Belirlenim ancak bir eyleme yönelik bir amaç ortaya konulduğunda geçerli olabilir (Hartmann, 1949: 659).

Özgürlük probleminin çözümlenmesinde kaçınılmaz olarak teleolojik dünya görüşünden hareket etmenin gerekliliğine işaret eden Hartmann'a göre sorunun çözümü teleolojinin metafizik bir değerlendirmesini yapmak değildir. Bilakis özgürlüğün doğal belirlenmişlik altında nedensel değil de amaçsal olması durumunda ne olacağının ve bu durumda pozitif özgürlüğün aynı hareket alanına sahip olup olamayacağını sorgulanmasıdır.

Hartmann bu konuda şöyle düşünmektedir:

(...) Eğer amaç koyma bağlamında son hedef belirlenmişse ve bu belirlenimden dolayı amaçtan itibaren araçlar da geriye doğru belirlenmiş demektir. Buna göre başlangıç ile sonuç arasında üçlü bir bağ kurulmuş olmaktadır. Bunlardan birincisi amacın zamansal akışı önceden belirlenmiş olup aşılmıştır. İkincisi zamanın akışına karşı buradan itibaren araçların sırası belirlenmiştir. Üçüncüsünde ise birinci araçtan itibaren aynı sırayla amaç gerçekleştirilmiştir. Bu üç bağdaki belirlenmişlik süreci kesintisiz kapalı bir süreç olup dışarıdan farklı bir belirlenmişlik onun yönünü değiştiremez (Hartmann, 1949: 662).

Burada amaç bağlamı son hedefin çekici ve bağlayıcı gücüdür. O nedenle Hartmann için özgürlük kişi'nin (person) taşıyıcısı olan öznenin tinsel alanda ortaya koyduğu amaçsal determinasyonun amaçlardan araçlara dönüşümünde ortaya çıkmaktadır (Mengüşoğlu, 2015: 208). O'na göre oluş süreçlerinin teleolojisi ontolojik değil aksiyolojiktir. Eğer böyle olmamış olsaydı ahlaki oluşa hareket alanı kalmazdı. Tarihsel süreçte bu problemi ilk olarak sadece Kant kavramış ve mümkün olan en uygun yolu takip etmiştir ki onda da eksik olan özgürlüğün amaçsal değil de nedensel açıdan değerlendirilmesidir (Hartmann, 1949: 664). Kant için amaç insanın kendisinin gerçekleşmesidir. O'na göre akıl sahibi olmayan varlıklar sadece amacı gerçekleştirmenin araçlarıdır (Kala, 2018: 60). Hartmann determinizmi farklı boyutlarda ele alarak özgürlük sorununun Kant'ın yaklaşımından farklı olarak amaçsal bir sorun olduğunu savunmakta ve bu görüşünü bütün bir etik alana yayarak geliştirmeye çalışmaktadır.

Nedensel ve Amaçsal Belirlenim

Hartmann'a göre özgürlük yalnızca herhangi bir şeyin amaç olarak konmasında ortaya çıkabilir. Bu amaç koyma insanın kendisini değerlerden hareket eden ve gereklilik (Sollensbestimmung) formunda olan bir belirlenim tipinin belirlenimine sokmasıyla gerçekleşir. Filozofa göre belirli bir amaca yönelik olan bu belirlenim hayata geçirildiğinde aktüel gerçeklik, amaçsal bir ilişkiye dönüşür ve böylece özgürlüğe yol açılmış olur. İnsanın gereklilik

yoluyla belirlenim altına girmesi demek, değerdeki gerekli oluşun belirleyiciliğinin aktüel bir amaca yönelik olarak işletilmesidir.

Hartmann değerler alanında realitedeki ontolojik yasalılığa benzer bir yasalılığın bulunduğunu savunmakta ve kategorik bağımlılık yasası dediği bu yasalılığı üçe ayırmaktadır. O'na göre bunlardan birincisi *güç* yasasıdır ki bunda yüksek belirlenim tipi aşağı belirlenim tipine bağımlıdır. Yüksek olan koşullu olandır ve zayıftır. Aşağı olan ilksel, temel teşkil eden ve bu anlamda güçlü olandır. Bu ilişki ters çevrilemez. İkinci yasa *içerik* yasası olup her yüksek değer için temel olan aşağı belirlenim tipi, materyaldir. Yüksek olan aşağı olana içerik açısından bağımlı olduğundan onun hareket alanı aşağıda olanın materyali ile sınırlanmıştır. Üçüncü yasa *özgürlük* yasasıdır ki burada her yüksek belirlenim tipi aşağıdakine karşı onun üzerinde yükselen tamamen yeni bir form kazanmadır (kategoriales Novum) (Hartmann, 1949: 667). İşte Hartmann'ın ahlaki özgürlüğün bir şartı olarak gördüğü irade özgürlüğünün ideal alanda (değerler alanında) işleyişi bu şekilde olmaktadır. Yani insan aşağı değer üzerinden yüksek ahlaki değere yönelerek yeni bir ahlaki form kazanmakta ve bu onun özgürlüğü olmaktadır.

Buradan da anlaşılacağı üzere Hartmann'ın ortaya koyduğu şekliyle nedensel belirlenim aşağı, amaçsal belirlenim ise yüksek belirlenim tipleri olmaktadır. O'na göre amaç kendisinden hareket edilen nedene ontolojik olarak bağımlıdır. Çünkü amaçsal bağlam (finalnexus) nedensel bağlama (kausalnexus) dayalı bir temel olmaksızın boşlukta gezinen kategorik bir imkansızlık ve boş bir soyutlamadır. O nedenle nedensellik üzerinde daha yüksek bir bağıntı ancak aksiyolojik olarak mümkündür. Bu durum özgürlüğün kategorik yapısının teleolojik olması anlamına gelmektedir. Nitekim Kant'a göre de özgürlük esasen amaçsal etki şekliyle sadece nedensel belirlenmiş dünyada mümkündür. Yani dünyanın nedensel belirlenmişliği özgürlüğün pozitif anlamda ön koşuludur. Bu temelden hareket edilmemesi durumunda özgürlüğün teleolojisi imkansız hale gelir (Hartmann, 1949: 669).

Hartmann'a göre nedensel bağlam kendi üzerinde amaç oluşturmaya açık bir yapıdadır. Başka bir ifadeyle bu durum nedensel formatlanmış doğa yasaları altında amaç oluşturma ve bir teleolojinin amaç eylemini gerçekleştirmeye kabiliyetli varlığa açık olmasını ifade eder. İşte tinsel alanda amaçsal nedensellik olarak da nitelenen bu fenomen insanı, belirlenmiş reel dünyada özgür kılmaktadır (Özlem, 2010: 185). Çünkü gelecek, yalnızca tinsel bilince açıktır ve yalnızca tin ileri sürülmüş olan bir şeyin gerçekleşmesi için bir araç kullanılabilir (Hartmann, 1955: 32). İnsan hem bir doğa varlığı ve hem de tinsel bir varlık olarak doğa güçlerinin etkisindedir. Ancak

Scheler'in de haklı olarak vurguladığı gibi kişi olarak o, değerlerin ideal alanından gelen başka bir belirlenim tipinin taşıyıcısıdır ve bu niteliğiyle de kendi değer duygusunda değerlerin gereklilik talebinin birlikte belirleyicisi konumu kazanmaktadır. Bu belirlenmişlik onun amaç eylemine etki eden bir belirlenmişliktir. O değer olarak neyi duyarsa ona göre amaç oluşturabilir ve onu gerçekliğe uygulayabilir. Ve böylece o, nedensel zorunluluğun asla yapamayacağı bir pozitif yaklaşım sergiler ve kategorik yüksek belirlenim formuyla doğa güçlerine baskın bir varlık haline gelir. Böylece o, durum değerleri ve iradesiz olayları yöneterek yüksek ahlaki değer kalitelerine ulaşır (Hartmann, 1949: 671, Özlem, 2010: 42-43).

Bu demektir ki eğer insan pozitif anlamda özgür olmak istiyorsa hem ontolojik ve hem de aksiyolojik açıdan ayrı ayrı belirlenmiş olmalıdır. Zira dünyaya hakim olmada oluş yasalılığı ve gereklilik yasalılığı olarak iki belirlenim tipi geçerlidir. Öte yandan insanda bir gerilime neden olan bu iki farklı belirlenmişlik olgusu aslında onun özgürlüğünü mümkün kılan belirlenmişlikler olmaktadır.

Özgürlüğün Temeli Olarak Ontolojik Yasalılık

Hartmann özgürlüğü temellendirirken tıpkı reel varlık alanının kategorik yasalılığı gibi değer (ideal) alanında da benzer bir yasalılığın varlığını savunmakta ve buna bağlı olarak da determinasyonları genel ontolojik bağımlılık yasaları çerçevesinde kademelendirme ilişkisi bağlamında ele almaktadır. Hartmann'ın ontolojik yasalılık çerçevesinde ortaya koyduğu üç farklı yasaya (güç, içerik, özgürlük) yukarıda değinmiştik. Ontolojik yasalılık konusu bir başka açıdan değerlendirildiğinde özgürlük problemini işleyen bütün kategorik açıklamaların metafizik bir yaklaşımla sonuçlandırılmasına ait olup, etik konuları aşmasına rağmen ontolojik temel sorulara değinmesi bakımından önemli olduğu görülecektir (Bochenski, 2019: 247). Nitekim Filozofa göre bir kademelendirme ilişkisinde ancak heterojen belirlenim tipiyle mümkün olan pozitif özgürlük, insanı nedensel-amaçsal ve ontolojik/aksiyolojik determinasyonun çatışkılı alanına çeker. Ancak bu çatışkılı alanda aslında temel olarak determinasyonların birliğe işaret eden metafizik düalizm geçerlidir. Çünkü nedensel ve amaçsal determinasyonlar ontolojik olarak tek tip değildirler ve ayrıca her kademede farklı belirlenim tipleri vardır. Örneğin reel alanda matematik belirlenim tipi varken ideal alanda mantıksal belirlenim geçerlidir (Hartmann, 1949: 677). Görüldüğü üzere kademelendirme yasalarının geçerli olduğu her yerde kategorik temel yasa ve onun bağlantıları, içerik yasası ve özgürlük yasası da dahil olmak üzere geçerlidir.

Kategorik temel yasanın değerler alanındaki işleyişine bakılacak olursa bu alandaki bütün belirlenimler aşağıya doğru zorunlu olarak bağımlı ve kapalı, yukarıya (yükseğe) doğru açıktır. Bu yüzdendir ki bilinci olmayan kişilik, organik yaşam olmaksızın bilinç, nedensel doğal işleyiş olmadan organik yaşam mümkün değildir. Filozofa göre yüksek (yukarıya doğru olan) belirlenimin aşağı ile olan ilişkisi form ve içerik yönünden olup bu bağlamda içerik forma karşı pasif ve tepkisizdir. Ancak form içeriğe karşı özgürdür. O nedenle yukarıya doğru ilerleme bir form kazanma olduğundan o, aşağıya doğru sınırlı yukarıya doğru ise sınırsızdır (Hartmann, 1949: 682). Ve bu sınırsızlık içinde insan değer basamaklarının her sırasında irade özgürlüğüne sahiptir. Hartmann insanın ahlaki özgürlüğünü irade özgürlüğü açısından değerlendirmektedir. Ona göre irade, özgürlüğünü, değer duygusu yoluyla değerler alanının yasalarına uyarak elde etmektedir. Değerler (ideal) dünyasını bir varlık alanı olarak tanımlayan Hartmann Kant'ın özgürlük yorumunu, değerden, dolayısıyla ideal dünyanın gerçekliğinden yoksun olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir.

Kant'ın Özgürlük Yorumunun Kritiği

Ahlaki özgürlüğün açıklanmasında aklın yasa koyucu niteliğinden hareket eden Kant irade özgürlüğünü tanımlarken iradenin dıştan ve içten bir şeyle belirlenmemiş olmasını şart koşar. Özgürlük böylece insanın bütün iradi davranışlarının aklın hareket nedenlerine tabi kılınması yeteneği olarak tanımlanmış olur (Çilingir, 2018: 138). Nitekim Kant onun kural koyucu özelliğini şu şekilde formüle etmişti: "Öyle bir davranışta bulun ki, iraden, kendisini, genel yasaları davranış kurallarına aşilar gibi kabul etsin". Buna göre Kant iradeye, hem akla tabi olması ve hem de kendi aktivitesini ortaya koyması bakımından iki yönlü bir özgürlük alanı açmaktadır (Bertrand, 2001: 115).

Bu demektir ki Kant, özgürlük problemini doğanın nedenselliği ve özgürlüğün nedenselliği bağlamında ele almıştır. Yani özgürlük bir yönüyle nedensellik olan ilişkisinde kendisi bizzat nedensellik formuna dönüşmektedir. Bu yüzden Kant bunu nedenlerin mutlak kendiliğindenliği, kendinden başlayan ve doğa yasalarına göre işleyen bir dizi görünüş olarak nitelemektedir (Hartmann, 1949: 634). Kant'ın özgürlükle ilgili bu yaklaşımını sürdüren Alman idealizminin bir diğer filozofu Hegel'e göre de insanın çözmekte zorlandığı fenomenlerin açıklanması için özgürlük yoluyla bir nedenselliğin varsayılması zorunludur (Hegel, 2014: 180).

Kant'ın bu yorumuna kısmen katılan Hartmann'a göre özgürlük sorununun çözümü determinasyon ve özgürlük düşüncesinin bir zıtlık

oluşturmadığının bilinmesinde yatar. O'na göre Kant dünya süreçlerinin bütünlüğünün tamamen nedensel belirlenmişlikten oluştuğu ön koşulundan hareket etmekle birlikte akıllı bir varlık olarak insanı bir yönüyle bu süreçlerin dışında konumlandırmaktadır. Dolayısıyla Kant için nedenselliğe boyun eğmeyen düşünülebilir bir dünya vardır ve o, görünüş dünyasının karşısında duran gerçek dünyadır. Kant'ın bu düşüncesine göre görünüş dünyasına bir noktadan düşünülür dünyanın belirlenmişlikleri girer ve bunlar orada bir nedensellik zinciri oluştururlar. Böylece akıldan doğan özgürlükten, doğal nedensellikten farklı aşkın bir nedensellik türetilir (Hartmann, 1949: 649).

Hartmann Kant'ın yukarıda ifade etmek istediği şeyi nedensiz determinasyonun nedensellik bağlamında ispat edilmesi girişimi olarak niteler. Burada zaten insan iradesi nedensellikte belirlenmiş olarak birliktedir. Buna ek olarak başka bir dünyanın (intelligible) nedensellik zincirinin bulunmadığı belirlenimlerinin ilavesi söz konusudur. Ancak burada nedensel ve nedensiz iki farklı determinasyonun sentezi söz konusu olduğundan nedenlerin kendiliğindenliği ve doğa yasalarına göre işleyen görünüşlerin dizisi bir çatışkı durumu olarak ortaya çıkar (Hartmann, 1949: 650). Bu durum yukarıda da ifade edildiği gibi determinasyon ve özgürlüğün bir zıtlık durumu değildir. Burada bir zıtlıktan ziyade çatışkılı bir durum vardır.

Hartmann'a göre Kant'ın düşünülür dünyanın pozitif özgürlük görüşünü görünüş dünyasına aktarmak istemesi metafizik bir konstrüksüyondur. O'na göre Kant'ın ileri sürdüğü bu görüşteki amacı, etik rasyonalizmin bir sonucu olarak ahlak yasasında aklın otonomisini ortaya koymaktır. Buna göre Kant dünyayı iki katmanlı tasarlamış ve nedenselliği kategorik açıdan yorumlamıştır. Ve buna bağlı olarak da düşünülebilir dünyanın nedensel belirlenmişliğini görünüş dünyasına katmak istemiştir (Hartmann, 1949: 652). Kant'ın ahlakı zorunlu olarak kategorik açıdan ele alması onun rasyonalite görüşünden dolaydır. O'na göre insan aklının doğasında düşünce ve irade tarafından kabul gören ilkeler bir aradadırlar (Balci, 2019: 203). Hartmann Kant'ın bu görüşüne katılmamaktadır. O'na göre burada esas olan bu ikili determinasyonların insanın içinde yaşadığı gerçek dünyada ve insanda gösterilebilen determinasyonlar olmasıdır. Yani heterojen belirlenmişliğin olabilmesi için nedensel belirlenmişliğin içine geçen bir amaçsal belirlenmişliğin olması yeterlidir. Burada ikinci bir belirlenim olarak kesinlikle düşünülebilir olanın kurgulanması gerekmemektedir.

Hartmann'a göre Kant her iki nedensel belirlenimin tipinin çatışkısının bir görünüş olduğunu, metafizik anlamı, kategorik yasalılığa geri götürerek ortaya koymuştur. Buna göre bu çatışkının belirlenmişliğin basit bir

kademelendirilmesi olduğu ve onda kendisiyle ilgili bağımlılık ilişkisinin bulunduğu ortadadır. Yani aklın yasa koyucu özelliğinden elde edilen pozitif özgürlük irade dışındaki herhangi bir aşağı belirlenim tarafından engellenemez. Çünkü özgürlüğü mümkün kılan şey iradenin akıl dışında herhangi bir etkiye maruz kalmadan eylemesidir. Bu durum aynı zamanda saf aklın şartsız pratik olduğunu da ortaya koymaktadır (Çotuksöken, 2021: 99). O nedenle Kant irade doğa olaylarından daha fazla belirlenmiş olmalıdır derken haklıdır. Çünkü irade gerçekten de dışarıdan belirlenmiş olmaktan ziyade pozitif anlamda içeriden akıl tarafından belirlenmiştir (Hartmann, 1949: 686-687). Kant'a göre özgürlük iradenin bir yaratımı değildir. O, eyleminin yasalarını koyduğu sürece aklın bir karakteristiğidir. Özgürlük kategorik imperatifin içeriği olup onun içinde negatif özgürlük ve pozitif özgürlük bir aradadır. İnsan doğa olarak özgür değildir. O, saf akıl olduğu sürece gerekliliğin yasalarına uyar. Özgürlük ona verilmemiş bilakis ona ödev olarak yüklenmiştir (Kroner, 1961: 172). Çünkü akıl evrensel yasaya uyduğu ölçüde ona direnç gösterebilir ve bu yolla özgürlüğü elde edebilir. İşte Kant'ın paradoksal özgürlükten doğan nedensellik anlayışı bu ikili olgunun ayrılmazlığına dayanmaktadır (Adorno, 1996: 59).

Hartmann'a göre Kant'ın açıklamak istediği özgürlük tek bir bireyin ve iradenin özgürlüğü olmayıp aklın aşkın bir özgürlüğüdür. Kant'ın anlayışında irade bireysel değil bireysellikten pay alan bir iradedir. O nedenle denilebilir ki ahlak yasası aşkın bir öznenin prensibidir. Hartmann'ın Kant'a yönelttiği eleştiriden biri de aşkın özgürlüğün asla ahlaki kişinin özgürlüğü olmadığını görüşüdür. O'na göre Kant özgürlük problemini nedensel çatışkı bağlamında ele aldığından gerçekte farklı bir sonuca varmıştır (Hartmann, 1949: 688). Oysa özgürlüğün açıklanmasında nedensel çatışkının dışında iradenin yapısından ve değerlerin gereklilik formlarından kaynaklanan çatışkılarının da dikkate alınması gerekmektedir.

Değerlerin gereklilik formu her durumda değerlerden kaynaklandığı için onun talebi yalnızca bilince yönelik bir taleptir. Ve bu talebin kesin bir belirleyiciliği yoktur. Bu talepte irade doğa yasasının şeyleri belirlediği anlamda belirlenmiş olmaz. O, yasa değil tekliftir. O nedenle kişi için değer gereklilik talebi bağlayıcı değildir. Çünkü değer insana dışsaldır kişi ona uymakta ya da kendini geri çekmekte serbesttir (Özlem, 2010: 191). Ancak kişi bu durumda da başka güçler tarafından belirlenim altındadır. Bunlar; doğa güçleri, eğilimler, duygular veya daha güçlü gereklilik eğilimleri olabilirler. Böyle olmakla insan kötü olmaz. Oysa Kant'a göre insan duygularını, eğilimlerini bastırıldığı ve bir eylemi gerekli gördüğü ve yapmak zorunda olduğu için yaptığı zaman ahlaklı olur (Türkeri, 2008: 129). Hartmann'a göre eğer irade

Kant'ın ortaya koyduğu şekliyle gereklilik yoluyla zorlanmış olsaydı o, ahlaki bir irade olmazdı. Çünkü zorlama ile alınan kararda irade bulunmaz (Hartmann, 1949: 689). Buradan hareketle denilebilir ki özgürlük doğa yasalarının yanı sıra gerekliliğe de karşı durur. Gereklilik ve irade onu kapatamaz.

İşte bu nokta Hartmann'ın da işaret ettiği gibi nedensel çatışkıyı (antinomi) aşan gereklilik ve irade çatışmasıdır. Ahlaki özgürlüğü mümkün kılan bu çatışkı terminolojik açıdan gereklilik çatışması (sollensantinomi) olarak ifade edilir ki burada irade değer gereklilik talebine kayıtsız şartsız uymaz. Bilakis bu talep karşısında özgürce seçimde bulunur. Hartmann'a göre Kant özgürlük probleminin değere dönük kesimini araştırmamıştır. O'na göre Kant özgürlük problemini bireysel öznenen değil de etik-aşkın bir özne hatta bir bilinç durumu üzerinden nedensel antinomiye çözmek suretiyle halletmek istemiştir (Hartmann, 1949: 693).

Hartmann'a göre yukarıda değinilen çatışkılarının kısmen de olsa aşılabilmesi için iradeyi belirleyen ilkenin öznedede bilinç düzeyinde bulunması ve özgürlüğün pozitif özgürlük olması gerekmektedir. Ayrıca belirleyicilik ilkesi Kant'ın pratik akıl görüşünde ileri sürdüğü gibi bireyüstü bir bilinç olmamalı ve özgürlük çift anlamlı olmalıdır. Bu demektir ki özgürlük sadece doğa yasalılığına karşı bir özgürlük değil aynı zamanda ahlaki prensiplere ve onun gereklilik talebine karşı bir özgürlük olmalıdır (buyruk veya değerlere karşı). Yani burada irade, yapmalısın buyruğuna ve değerlerin belirleyici etkilerine karşı özgür olmalıdır. Ayrıca iradenin, ahlaki irade olarak belirleyici olabilmesi için prensipler (değerler) karşısında hareket alanına sahip olması gerekmektedir (Hartmann, 1949: 706). Ancak irade özgürlüğünün açıklanmasında insanın kişisel doğasında bulunan ve iradeyi dolaylı olarak belirleyen kişiye ait değerlerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Ahlaki Özgürlüğün Temelindeki Kişisel Değerler

Hartmann'a göre ahlaki özgürlüğün açıklanmasında insanın doğasında var olan kendilik, sorumluluk ve suç bilinci yol gösterici en temel niteliklerdir. (Hartmann, 1949: 717-718). Söz konusu fenomenler bütün insani eylemlerde, tutum ve tavırlarda bulunan fenomenlerdir. İnsan karşılaştığı her durumda bir bilgiye dayanmasa da belirli bir bilince göre davranır. İşte böyle bir bilinç kendilik bilinci olup bu bilinç insanda kapalı ve kesin bir kanaat olarak varlığını sürdürür (Hartmann, 1949: 719). Yani kendilik bilinci insanın davranışında doğaçlama olarak onunla birlikte hareket eden bir fenomen olarak vardır. Çünkü kendilik bilinci aynı zamanda irade özgürlüğü ile ilişkili olduğu için o, sağlam temellendirilmiş kanaat olduğu sürece subjektif

kesinlik karakteri taşır (Hartmann, 1949: 722). Ayrıca insan söz konusu kendilik bilinciyle sorumluluk alabilir ve kendisine karşı da tavır takınabilir. Böyle düşünüldüğünde sorumluluğu üzerine alan ve onu taşıyan bir varlık belirli türden bir yeteneğe de sahiptir. İşte bu yetenek (Ferahigkeit) kavramı ahlaki özgürlük kavramından başka bir şey değildir (Hartmann, 1949: 726).

Filozofa göre bu özgürlük salt kişinin özgürlüğü olup değer ve genel anlamda pratik aklın özgürlüğü değildir. O nedenle denilebilir ki insanın varlık özünden doğan bilinç halleri ahlaki özgürlüğün gerçekleşmesinin temelini kurarlar. Bu görüşten hareketle Hartmann ahlaki özgürlüğü bir bütün olarak insanın kendisinden/metafizik özünden çıkarmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki Hartmann'a göre kişilik değeri bireysel her kişide bir tür varlık özüne işaret eder. Ancak kişilik değerinin gerçekleşmesi değerler alanından gelerek mümkün olduğundan ve değerlerin de birer ideal gerçeklik olduğu gerçeği göz önüne alındığında kişilik değerinin varlık özünün de ideal olması gerekir. Hartmann burada özgürlüğün ideal dünyanın bir gerçekliği olduğuna işaret etmekte ve bunun realitede yaşanabilir olmasının ancak bir değeri gerçekleştirme durumunda mümkün olabileceğini savunmaktadır (Hartmann, 1949: 745).

Öte yandan Hartmann'a göre ahlakilik ancak değerlerin gereklilik talebi ile kişisel iradenin birbirine uyumunu sağlama çabasında belirgin kılınabilir. Ancak bu uyum gerçeğin ideale yönelmesi anlamını taşıdığı için talep edilen etik uygunluk her zaman tam olarak gerçekleşmez. Ki zaten irade olması gerektiği gibi olmayıp tamamlanmış da değildir. Eğer irade saf bir gereklilik yoluyla belirlenmiş olsaydı insan tamamlanmış olurdu ve böylece ahlaki talebin aktüalitesi geride kalırdı. O nedenle irade, varlığını, içsel ve dışsal fenomenler ile sürekli bir belirlenim süreci içinde sürdürmektedir. Bu demektir ki irade reel yaşantıda değerlerin gereklilik talebi ve dışsal olgularla sürekli olarak birlikte belirlenmektedir (Hartmann, 1949: 751).

Görüldüğü üzere burada genel bir oluş ve gereklilik zıtlığı göze çarpmaktadır. Ve buna bağlı olarak da iradede aksiyolojik ve ontolojik yasallıklar karşı karşıya gelmektedir. Bu noktada yine bir çatışki durumu söz konusu olup problem sadece gereklilik ve irade arasında değil aynı zamanda gereklilik ve oluş arasındadır. İşte tam da bundan dolayıdır ki Hartmann'a göre bütün ahlaki uzlaşmazlıkları doğa eğilimi ve değer eğilimi çatışkısına kadar götürmek mümkündür. Ayrıca doğadaki ve değerlerdeki zıtlıklar kendi içlerinde çatışki özelliği kazanıncaya kadar ilerleyebilirler.

Diğer taraftan ahlaki değere karşılık gelen kişilik değeri, ahlaki davranışın özgürlüğe ilişkin yorumunda diğer değerlerle birlikte (situation vb. gibi)

en temel bileşenlerden biridir. Ve bu değer, iradenin, değer gerekliliğine karşı oluşunda etkin bir rol oynamaktadır. Ancak heyecanların ve eğilimlerin gerekliliğin arkasında bulunması durumunda yani bunların bir değer uyumsuzluğu içine düşmeleri ve aşağı değer yüksek değeri yok etmesi söz konusu olduğunda ne olacaktır? Örneğin bir şeye sahip olma arzusu haklılık duygusunu ortadan kaldırırsa durum nasıl değerlendirilecektir? İnsan böyle bir duygunun belirleniminden hangi yeteneği ile kurtulacaktır? Hartmann'a göre burada gereklilik ve irade, kişilik değerini gerçekleştirmek üzere birlikte eğilim göstereceklerdir (Hartmann, 1949: 754). Çünkü kişilik değeri yüksek ahlaki bir amaca yönelik yapısıyla insanı bütün belirlenimlerden özgür kılan en temel değerdir.

Diğer taraftan Hartmann kişilik değeri ile kişinin reel yaşantıdaki bireysel değerini birbirinden ayırmaktadır. Ve buna bağlı olarak da sorumluluk duygusu ve temyiz gücünü bireyin aktüel alandaki özgürlüğünün göstergesi kabul etmektedir (Hartmann, 1949: 757).

Değerlerin Belirleyiciliği ve Kişisel Özgürlüğün İmkânı

Hartmann'a göre bazı değerlerin çatışkılı yapıları irade özgürlüğünün bir koşulu olarak görülebilir ancak gereklilik ve iradenin çatışkısı bir değer çatışkısı olmayıp bilakis gereklilik ile kişinin reel/etik oluşuna göreli bir çatışkıdır. O nedenle her etik olguda şu üç şey karşı karşıya gelir: Olgunun ampirik içeriği (dışsal ve içsel), ona dokunan davranış ve çıkış yolu arayan gerçek irade (Hartmann, 1949: 759). İşte böyle bir irade (Kant'ın formülünden farklı olarak) yasa altında özgürlük arayan bir irade olmayıp bilakis yasaya karşı özgür olan bir iradedir. Hatırlanacağı üzere Kant böyle bir özgürlüğü kategorik buyruğu açıklarken doğa yasasını, gerekliliği de içine alan evrensel özgürlük yasası olarak ileri sürmüştü (Feldmann, 1978: 153).

Diğer taraftan insan kendi ethos'unu (değerle bezenmiş huyunu) ve genel olarak değerleri kendisi yaratmadığı için onun özgürlüğü gerekliliğe (buyruğa) karşı bir seçme özgürlüğüdür. O nedenle bağımsız ahlaki değerlerin reel kişide ikili bir yapı (heteronom belirlenim) kurması insanın değer karşısındaki özgürlüğünü göstermektedir (Hartmann, 1949: 760). Kant'a göre heteronomi ilkesi bir doğa ilkesi olduğundan normatif yani bağlayıcı bir ilke değildir (Pieper, 2012: 136). Ancak bu iki belirlenim karşısında insan nasıl özgür olabilir? Filozofa göre bu çözümsüzlük ancak kişinin üçüncü bir belirlenim altına girmesiyle çözümlenebilir. Söz konusu belirlenim irade özgürlüğüne bağlı kişisel determinantların determinasyonudur. İşte konu tam da bu noktada rasyonel olmaktan çıkmaktadır. Çünkü bu determinantlar

ontolojik açıdan yüksek birer tip olarak doğa yasasının ve gereklilik yasasının üzerinde bir yerde bulunmaktadır (Hartmann, 1949: 768).

Hartmann'a göre somut bir gerçeklik olarak ortaya konulamayan bu determinantların ahlaki davranıştaki etkinliği şu şekilde açıklanabilir:

(...) Nedensel belirlenim insani determinantları kabul ederek onları amaçsal belirlenime doğru ilerletir. Ve böylece burada yeni kişisel determinantlara bir imkan yaratılmış olur. Ancak amaçsal belirlenimde dışarıdan bir iç girme mümkün değildir. Böyle olmakla birlikte değeri kendi determinantı yapmak insanın elindedir. Burada değerlerin mutlak belirleniminden bahsedilemez çünkü amaç olarak değerlerin yönetimi insanın eylemi olmadan zaten mümkün değildir. Değerler kendi kendilerini gerçekleştiremediklerinden onların yönetiminde pozitif bir parçaya ihtiyaç vardır ki o da kişinin özgürlüğüdür (Hartmann, 1949: 770-771).

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere burada amaç, nedenselliğe aksiyolojik açıdan bağlanmaktadır. O nedenle her iki belirlenimin bir arada bulunması bir eksiklik değil bilakis özgürlüğü yorumlamada bir denge durumudur. Buradan özgürlüğün temelinin ontolojik yasalılığa bağlı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Değerlerin Gereklilik ve Koşulluluk İlişkisi

Hartmann iradenin insanın ahlaki doğası ve değer tarafından belirlenen yönüne dikkat çekerken onun değerlere karşı seçimde bulunabilen özgür yapısına da vurgu yapmaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere burada bir tarafta ahlaki iyi olarak irade diğer tarafta iyi ve kötü olabilen irade olmak üzere iradede çift anlamlı bir durum ortaya çıkmaktadır. İlkinde belirlenmiş olarak iyiyi seçen irade, ikincisinde iyi ve kötüyü belirlenmemiş olarak seçen özgür irade. Filozofa göre tabii ki iyi irade özgür iradedir ancak o, dışsal bir determinasyonla belirlenmiş olmamalı ve kendi seçimini değer yoluyla belirlenime sokmalıdır (Hartmann, 1949: 773-774). İyi irade, iradenin özgürce teleolojik açıdan daha yüksek bir değere yönelik seçimde bulunması anlamı taşır (Kuçuradi, 2013: 90). Çünkü değerler kişisel bir irade olmaksızın belirleyici olamazlar. İrade de her şeyden bağımsız değerlerin gereklilik formu olmaksızın belirleyici olamaz.

Hartmann'ın çözüm adına ileri sürdüğü kategorik katman yasasına göre koşulluluk ilişkisinde kategorik olarak aşağı elemente kesin bir bağımlılık yoktur. Aşağı elementler yüksek yapılar için sadece pasif temel materyallerdir. Onların üzerinde yükselen yüksek yapılar kendilerine özgü

determinantlarıyla birlikte kategorik olarak otonomdurlar. Değere karşı bağımlı olma koşulundan hareketle diyebiliriz ki kişi, her eyleminde ve davranışında zorunlu olarak özgür kabul edilemez. İnsan bazen sorumluluk taşıyamayabilir. Aslında o, hiçbir zaman tam olarak sorumluluk taşıyamaz ve tam özgür bir varlık olamaz. Ancak o, prensip olarak özgür olabilir (Hartmann, 1949: 796).

Sonuçta yaşam, akış (oluş) halinde bireylerin üzerinde kendi yüksek prensibiyle var olmaya devam etmektedir. Bundan dolayıdır ki yaşam, ahlaki kişide bulunan başka türden bir varlık yapısı olarak kabul edilir (yaşam prensibi/değeri). Daha önce her yüksek varlık tipinin kendi formu içinde aşağıdakinden bağımsız olduğunu görmüştük. Burada dikkat edilmesi gereken husus özgürlüğün bu kategorik yasasının sürekli oluş içinde olduğunun anlaşılmasıdır. Bu nedenle farklı varlık yapılarında bireysel kişinin ahlaki davranışı, o kişinin pozitif özgürlüğünün yasalarına tabidir denilebilir.

Ahlaki Özgürlüğün Kanıtlanamazlığı

Hartmann'a göre irade özgürlüğü metafizik bir nesnedir. Ve bütün metafizik nesnelere için şu cümle geçerlidir: "Onlar kesin bir anlamda ne ispat edilebilirler ve ne de çürütülebilirler". Çünkü metafizik nesnelere direkt olarak verilmemezler ve dolaysız olarak da görünümüne gelmezler. Bu fenomenler ancak buluntular/izlekler yoluyla izlenebilirler. O nedenle özgürlük idesi ancak olgusal bir buluntu olarak düşünce yoluyla ve onun ontolojik imkanının bağlantıları içinde incelenebilir (Hartmann, 1949: 714).

Diğer taraftan ahlaki özgürlükteki bireysellik problemi çözümsüzdür. Çünkü irade özgürlüğü bir prensibi değil reel ahlaki bir kişiyi işaret eder. Buna karşılık genel anlamda özgürlük, iradenin ahlaki değer tarafından belirlenmiş olmasını gerekli kıldığı gibi aynı zamanda iradenin nedenselliğe (kausalite) karşı da özgür olmasını gerektirir. Bu durumda belirlenmiş olan şey iradede pozitif özgürlük olarak genel bir şey ise, irade özgürlüğü nasıl bireysel olabilir (Hartmann, 1949: 787). Bu sorunun cevabı Hartmann'a göre şu şekilde verilebilir: "Kişinin bireysel özgürlüğü iki yönlü olup negatif ve pozitif özgürlük olarak bir arada bulunabilir. Bunlardan birisi değere karşı olan diğeri ise nedensel olana karşıdır" (Hartmann, 1949: 789). Burada sorulması gereken başka bir soru da bireysel özgürlüğün yapısının nasıl anlaşılması gerektiği ve bunun ontolojik olarak nasıl mümkün olabileceğidir? Hartmann'a göre bireysel özgürlük, ontolojik karakter taşıdığına doğal yasa alanında kategorik bir prensibin zorunlu belirlenimi altına girmektedir. Gereklik karakteri taşıdığına ise belirleyici olmayan prensiplerin ve

başka türden determinantların alanında bulunmaktadır. Buna göre kişi kendisini değerler gereklik talebine uygun olarak iradede kendiliğinden var olan bir amaç doğrultusunda belirlenim altına sokar. Ancak kişinin edimlerinin sadece bilinçli irade edimleri olduğu düşünülmemelidir. Fakat böyle olmakla birlikte değerler amacı belirlemedikleri için amacın ortaya konulmasında irade her zaman belirleyici olmaktadır (Hartmann, 1949: 792).

Hartmann'a göre insanın her zaman bilinçli hareket edememesi yaşam akışında bu bilinç durumlarının değişken oluşundandır. İnsan gelişim halinde olan ahlaki bir varlık olarak tamamlanmış değildir. Bu yüzden o, her bir yeni durumda farklı tavırlar geliştirebilen ve değer üretebilen bir varlıktır. Bundan dolayıdır ki davranışın ahlaki değer kalitesi arttıkça düşünce geliştirmekte ve bilinç düzeyi yükseldikçe özgürlük artmaktadır. Ancak iyi ve kötü değer duygusunda bir ölçü olmadığı gibi etikte de özgürlük için bir ölçü yoktur (Hartmann, 1949: 803-804). Ayrıca burada özgürlüğün aksiyolojik yönüyle değer duygusunun bir nesnesi olduğu ve kendisinin de bir değer karakteri taşıdığı unutulmamalıdır.

Sonuç

Hartmann Kant'ın özgürlük konusundaki görüşlerini birkaç noktadan eleştirmektedir. O'na göre Kant özgürlüğü, kendi düalist görüşünden hareketle aşkın bir öznenin hatta bir bilinç durumunun bir fonksiyonu olarak ele almıştır. Onun bu yaklaşımı gerçek hayattaki bireysel kişiyi ve onun değer duyan özelliğini göz ardı etmiş, dolayısıyla değerlerin özgürlüğün gerçekleştirmesindeki rolünü görmezden gelmiştir. Ayrıca Kant özgürlüğü, heteronom belirlenmiş bir dünyada nedenlerin kendiliğindenliği düşüncesinden hareketle aklın yapısından türetmek suretiyle açıklamıştır. Onun bu yorumu nedensel determinantlarla kuşatılmış insana kendiliğinden bir özgürlük imkanı tanımış görünse de gerçekte insan için özgürlük adına bir gelişim ve açılım sağlamamıştır. Hartmann'a göre böyle bir çıkarım hem içerik açısından boş ve formel hem de özgürlüğü açıklamada yetersiz kalmıştır.

Hartmann'a gelince o, insanı kendisine hedefler çizebilen ve amaçlar oluşturabilen, ideal dünya ile reel dünya arasında bağ kurabilen ontolojik bir bütün olarak ele almakta ve buna bağlı olarak da onu ahlaki açıdan özgür bir varlık olarak tanımlamaktadır. Ancak insanın amaçlı oluşu kimi etik teorilerde göz ardı edilerek onun hem ontolojik ve hem de aksiyolojik olarak bir belirlenmişlik içinde olduğu söylenmek suretiyle özgür olmadığı ifade edilmek istenmiştir. İşte böyle bir yaklaşıma karşı Hartmann aksiyolojik belirlenimin değer ilişkisinden yola çıkarak insanın ontolojik belirlenmişliğini

aksiyolojik açıdan aşabileceğini ve buna bağlı olarak da aşkın bir determinasyon formu içinde değer duygusuna dayalı olarak kendisine amaçlar koyabileceğini savunmaktadır. Hartmann'a göre nedensellik amaçsallığın birbiri içine bu şekilde geçmesi insanın kendisi için amaç oluşturmasına engel değildir. Ve böyle olduğu için de insan nedensel belirlenmişliği özgürce amaçlar oluşturarak aşabilmektedir.

Hartmann'a göre özgürlük negatif bir kayıtsızlık değildir. Çünkü o, kendine özgü pozitif bir belirlenmişlik, iradeye ait bir determinasyon ve iradenin bir otonomisidir. Hartmann özgürlük probleminin bir amaç koyma problemi olduğunu savunmaktadır. O'na göre nedensel determinizm (nedenlerin önceden belirlenmişliği) herkesçe bilinen ve kabul edilen tehlikesiz bir belirlenmişlik iken amaçsal (sonucun belirlenmişliği) determinizm insani özgürlüğü yıkıcı bir yaklaşımdır. Ancak ona göre bunlardan ayrı bir determinizm daha vardır ki o da saf bir gereklilikle değerlerden hareket eden amaçsal belirlenimdir. Filozofa göre insanın hedeflediği bir şeye yönelik olan bu belirlenim hayata geçirildiğinde bir amaç ilişkisine dönüşerek özgürlüğü mümkün kılmaktadır. O, bu düşüncesiyle insanın ahlaki özgürlüğünü yine insana ait bir değerden (özgürlük) türetmek suretiyle ortaya koymak istemiştir.

Sonuç olarak bir çıkarımda bulunacak olursak Hartmann'ın özgürlük hakkındaki bu yorumu bir soyutlama olarak değerlendirilebilir. Çünkü onun, tinsel değerleri, herkese açık olmayan ideal bir dünyanın gerçeklikleri olarak kabul etmesi ve özgürlüğü değerlerin bir gerçekleşmesi olarak tanımlaması söz konusu değerleri duymayan insanlar için geçerli olmayabilir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1994). *Çağdaş Felsefe*. İstanbul: İnkılap.
- Adorno, T.W. (2015). *Ahlak Felsefesinin Sorunları*. Tuncay Birkan (Çev.). (2. Baskı). İstanbul: Metis.
- Balcı, E.N.E. (2019). *Erdemi Keşfetmek*. İstanbul: İz.
- Bertrand, A. (2001). *Ahlak Felsefesi*. Salih Zeki (Çev.). Hayrani Altıntaş (Sadeleştiren.). (2. Baskı). Ankara: Akçağ.
- Bochenski, J.M. (2019). *Çağdaş Avrupa Felsefesi*. Serdar Rıfat Kırkoğlu (Çev.). Ankara: Fol.
- Çilingir, L. (2018). *Pratik Felsefe*. (1. Baskı). Ankara: Elis.
- Çotuksöken, B. (2021). *Antropolojinin Işığında Etik Ya Da Ahlak Felsefesi*. (1. Baskı). İstanbul: Notos.
- Çüçen, A. K. (2012). *Felsefeye Giriş*. (7. Baskı). İstanbul: Sentez.
- Feldmann, F. (2012). *Etik Nedir?* Ferit Burak Aydar (Çev.). İstanbul: Boğaziçi.

- Hartmann, N. (1949). *Ethik* (3. Baskı). Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Hartmann, N. (2010). *Ontoloji Işığında Bilgi*. Harun Tepe (Çev.). (2. Baskı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Hegel, G.W.F. (2014). *Felsefi Propedeutik*. Aziz Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea. (Özgün eser 1808-13/1840 tarihlidir).
- Kala, M.E. (2018). *İnsandan Değere Değerden İnsana*. (1.Baskı). Ankara: Eski Yeni.
- Kroner, R. (1961). *Von Kant bis Hegel*. (2. Baskı).Tübingen: J.C.B. Mohr Paul Siebeck.
- Kuçuradi, İ. (2013). *İnsan ve Değerleri*. (5. Baskı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Mengüşoğlu, T. (2014). *Felsefeye Giriş*. (2. Baskı). İstanbul: Doğu Batı.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı.
- Özlem, D. (2010). *Etik-Ahlak Felsefesi*. (2. Baskı). İstanbul: Say.
- Pieper, A. (2012). *Etiğe Giriş*. (2. Basım). İstanbul: Ayrıntı.
- Scheler, M. (1998). *İnsanın Kosmostaki Yeri*. Harun Tepe (Çev.). Ankara: Ayraç.
- Skirbakk, G. & Gilje, N. (2014) *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. Emrah Akbaş – Şule Mutlu (Çev.). (6. Baskı). İstanbul: Kesit.
- Türkeri, M. (2008). *Etik Kuramları*. Ankara: Lotus.